

З розвитку теорії управління та еволюції управлінських систем

УДК: 005.35–043.86

Н.В. Васюткіна

ДІАЛЕКТИКА РОЗВИТКУ СУТНІСНИХ ХАРАКТЕРИСТИК ПОНЯТТЯ «КОРПОРАЦІЯ»

У статті досліджено еволюційний розвиток корпоративних форм господарювання; узагальнено та систематизовано різні підходи до трактування категорії «корпорація»; запропоновано позицію двухвекторного підходу сутнісного бачення призначення корпорації.

The evolutional development of corporate forms of management is investigated; the different approaches of corporation meaning are generalized and systemized; the position of bivectorial approach to the essence viewing of corporation purpose is offered in the article.

Ключові слова: корпорація, становлення корпоративного управління, еволюція розвитку, трактування сутності, юридична особа, об'єднання, співтовариство.

Виникнення і розвиток корпоративного управління відображає закономірність еволюції світової економіки. Нова форма управління стала відповіддю на трансформацію підходів щодо ведення бізнесу, необхідність пристосування до нових вимог щодо форм і принципів організації ділового обороту.

На сучасному етапі світового економічного розвитку корпорації є основною й провідною формою підприємницької діяльності, являють собою найбільш досконалий механізм організації діяльності на основі об'єднання майна фізичних осіб, підприємств та інших суб'єктів господарювання.

Теоретичні питання управління різними формами суб'єктів господарювання розглянуті і отримали розвиток у роботах таких зарубіжних вчених Гелбрейт Дж., Джівелегов А., Долан Е., Лаур'є С., Макконнелл К., Функ Я., Росс С., Розенберг Д., Самуельсон П., Козіон М.

Значний внесок у вдосконалення теорії і практики управління підприємствами зробили українські та російські дослідники: Абрамов Я., Вінник О., Грідчіна М., Грузинов В., Козаченко Г., Каминка А., Костюченко В., Кукура С., Мостенська Т., Мучник М., Назарова Г., Покропивний С., Поважний А., Румянцев С., Степанов П., Суторміна В., Хвостов В.

Метою статті є теоретичне викладення еволюційного процесу розвитку корпоративних форм господарювання і підходів управління ними, систематизація різних поглядів щодо сутності терміну «корпорація» і узагальнення сучасного призначення корпоративних типів підприємств.

Однією з найперших і найпростіших форм підприємства є прості товариства. Учасники такого товариства мають спільну мету; як відособлене, так і загальне майно; несуть загальний ризик. Проте вже в наступній формі – в повному товаристві – можна спостерігати, як підприємницькі об'єднання відділяються від особи його учасників, але все-таки не настільки, щоб визнати за товариством право самостійного суб'єкта. У повному товаристві завжди утворюється загальне майно, яке відособлене від іншого май-

на учасників товариства. Управління об'єднанням здійснюється або всіма учасниками об'єднання, або тими яким це доручено. Обов'язки щодо майна товариств і відповідальність за операції також загальні [18, с. 53].

Елементи перших товариств деякі науковці віднаходять у Древній Греції в VIII – VI ст. до н.е. [10, с. 54; 13, с. 347]. Стародавній Рим увібрав у себе надбаня підкорених ним народів, а також греків-колоністів, що асимілювалися серед місцевого населення і відповідно принесли досвід організації господарського життя. Це дозволило створити нові організаційно-правові форми господарювання, серед яких слід виділити такі [6, с.13]:

1. Договірне товариське об'єднання – прототип сучасного простого товариства – ця форма підприємницького об'єднання ґрунтувалася на договорі між кількома особами, що укладався для досягнення спільної господарської цілі шляхом об'єднання майна учасників та їх особистої участі. Зазначене товариське об'єднання самостійним суб'єктом права не вважалося, а його учасники діяли від власного імені; прибутки та збитки від діяльності такого товариства розподілялися між його учасниками згідно з умовами договору, а за відсутності в ньому таких положень – порівну. Особливо популярними були товариства, учасники яких об'єднували не все своє майно, а лише його частину.

2. Організація корпоративного типу, що стала прообразом інституту юридичної особи. Вона визнавалася нарівні з фізичними особами самостійним суб'єктом права; мала відокремлене від членів корпорації майно; відповідальність корпорації також відокремлювалася від відповідальності її членів. За імператора Августа склався дозвільний характер створення корпорацій. Хоча римські юристи не створили закінченого вчення про правоздатність корпорації, чимало науковців вважають закладені в ній вищезазвані принципи притаманними не лише юридичній особі, а саме акціонерному товариству.

3. Наступним етапом розвитку підприємницьких об'єднань стала поява командитного товариства. У цій формі товариства відображено дві групи учасників: перша група – аналогічно учасникам повного товариства, друга група учасників відособлена від підприємницької діяльності товариства, тобто безпосередньо не бере участь в управлінні, несе лише обмежену розміром свого внеску в товариство відповідальність, що дозволяє говорити про виникнення елементу корпоративного управління як обмежену відповідальність власників. Таким чином, командитні товариства можна розглядати як крок на шляху подальшого відособлення підприємницьких об'єднань від осіб, що їх утворюють і виникнення замість об'єднання осіб нової особи, а також як початкову форму при переході від особистого підприємницького об'єднання до майнового. Перші згадки про командитні товариства відносять до 976 р. у Венеції. Проте, на думку А.К. Джівелегова [6, с.13], широке поширення товариство набуло лише в XII ст.

Потреба, що виникла, спонукала введення у практику правової конструкції «юридична особа». Її суть полягала в переході від вищих форм загальної участі до первинних форм особистої участі [19, с. 53]. Тобто замість об'єднання осіб виникає нова особа, створена об'єднанням осіб.

Наступним ступенем розвитку логічного ряду підприємницьких об'єднань стали об'єднання, що поєднують у собі ознаки товариства і юридичної особи. Найпоширенішими сьогодні серед них є повні й командитні товариства-юридичні особи (товариства з деякими ознаками юридичної особи) і товариство з обмеженою відповідальністю (юридичні особи з деякими ознаками товариств).

У повному товаристві-юридичній особі з'являється самостійна структура органів управління. Змінюється статус майна повного товариства юридичної особи: із загального воно стає одиничним майном юридичної особи. Відмінність між командитним товариством і простим товариством як юридичних осіб полягає в тому ж, що і в конструкції неюридичної особи, розглянутої вище, — у присутності більшого капіталістичного елемента. Тобто значення грошового внеску деяких учасників переважає над обов'язком участі в управлінні підприємницьким об'єднанням.

Товариство з обмеженою відповідальністю є юридичною особою, в якій зберігаються деякі елементи товариства. Як юридична особа, товариство з обмеженою відповідальністю володіє майном, відособленим від майна його членів, володіє самостійною організацією, і, нарешті, його учасники не несуть відповідальності за його зобов'язаннями. Спочатку форма товариства з обмеженою відповідальністю була визнана в Німеччині в 1892 р., потім у Франції і в інших західноєвропейських країнах [29].

Вищою формою підприємницького об'єднання, де особливо яскраво концентруються підприємницькі корені, в основі яких не тільки і не стільки особа, але, перш за все, майно (капітал), є акціонерне товариство. Законодавства більшості розвинених країн визнають тільки відкрите акціонерне товариство.

Відмінною рисою акціонерних товариств від форм юридичної особи у вигляді товариств є перетворення підприємницького об'єднання з об'єднання товариств в об'єднання майна. Тобто єдиним обов'язком учасника акціонерного товариства є майновий внесок. Відносини відбуваються не між учасниками акціонерного товариства, а між акціонерним товариством і акціонерами. З виникненням акціонерних форм підприємницьких об'єднань виникає і розвивається остання основна межа корпоративного управління — вільна передача акціонерами часток власності (акцій) (таблиця 1).

Таблиця 1

Історичні основи розвитку різних форм підприємств*

Назва форми підприємства	Період, місце виникнення	Юридичний статус	Обмежена відповідальність	Централізація управління	Вільна передача акцій
Прості й повні товариства (неюридичні особи)	VIII – VI ст. до н.е. Стародавня Греція	відсутній	відсутня	відсутня	відсутня
Командитні товариства (неюридичні особи)	976 р. Венеція	відсутній	частково	частково	відсутня
Повні товариства (юридичні особи)	Новий час, Західна Європа	присутній	відсутня	присутня	присутня
Командитні товариства (юридичні особи)	Новий час, Західна Європа	присутній	частково	частково	присутня
Акціонерне товариство (корпорація)	XVII ст., Західна Європа	присутній	присутній	присутня	присутня
Товариство з обмеженою відповідальністю	XIX ст., Германія	присутній	присутній	присутня	відсутня

*Авторська розробка за [7, с. 10–19; 15, с. 29]

Таким чином, на нашу думку, процес формування корпорації знайшов логічне завершення у формі підприємницького об'єднання – акціонерного товариства. Існують різні погляди на питання про час виникнення корпорацій. На думку Я. Функа і В. Міхальченка [18], колоніальні компанії були акціонерними компаніями лише за назвою. Перші акціонерні товариства, на їхню думку, були створені в Англії в кінці XVII ст.

Дослідники О.М. Вінник і В.С. Щербина [2, с. 22] доводять, що акціонерні товариства почали виникати наприкінці XVIII ст. на американському континенті. Ця організаційно-правова форма підприємництва була запозичена з Англії. Разом із першими акціонерними товариствами в Америці з'явилися і «бульбашкові компанії», засновники яких мали ту саму мету, що й їхні англійські «колеги», – привласнити зібрані у процесі передплати акцій кошти і залишити передплатників напризволяще. Для захисту інтересів останніх (хоча й малоуспішно) до середини XIX ст. діяв дозвольний порядок створення акціонерних товариств, який згодом було замінено на заявницький.

Існують різні погляди на появу в обігу терміну корпорація. Термін «корпорація» походить від латинського «*corpus habere*», що означає права юридичної особи. [24, с.35] Такі права стали визнаватися за приватними союзами в Римській імперії в імператорський період (починаючи з 160-х р. н.е.) [28, с. 114], однак остаточного визнання цивільно-правових союзів як рівних із фізичними особами суб'єктів права в Римі так і не відбулося.

Отже, аналізуючи історію створення корпорацій, є очевидним, що термін – «корпорація» першочергово базується на головному елементі його створення – на терміні – «юридичної особи». Такої думки притримуються чимало дослідників [25, с. 144; 21; 8; 14; 22].

Світова практика говорить про корпоративність як наявність специфічних відносин усередині юридичних осіб певної організаційно-правової форми. Причому ці відносини можуть розглядатись як такі, що виникають всередині суб'єкта підприємницької діяльності (між суб'єктом і його засновниками, між засновниками й органами управління суб'єкта чи між самими засновниками) чи в разі взаємодії суб'єкта з іншими суб'єктами приватно-правового чи публічно-правового характеру.

Коло суб'єктів, для яких властива корпоративність, по-різному визначається в різних правових традиціях. Так, можна виділити два підходи до цього питання – англо-американської та євроконтинентальної правових сімей [1].

Так, в європейському законодавстві використовується термін «компанія» [3, с. 6], до якого додається позначка «*ltd*» – *limited* (обмежений – англ.), наголошуючи таким чином на таку особливість компанії, як її обмежену відповідальність. У законодавстві США та Японії вживається термін «корпорація», до якого зараховують правову форму бізнесу, що створена на базі об'єднання капіталів, відокремлена від конкретних осіб, які ним володіють, та діє за принципом обмеженої відповідальності її власників.

Г. Назарова визначає корпорацію через систему континентального права як організацію, що є юридичною особою, заснованою на об'єднаних капіталах і яка здійснює певну суспільно корисну діяльність [17, с. 14–16].

Згідно з іншим трактуванням, термін «корпорація» походить від латинського *corporatio* – об'єднання, співтовариство, спільнота, ціле [1, 26, 27], та ряд авторів [4, 11, с. 5; 16, с. 69; 20, с. 25] закладають зміст терміну саме від сутнісної основи даного перекладу і відповідно до цього трактують призначення діяльності корпорації.

Узагальнюючи вищенаведені визначення, слід зауважити, що вони мають організаційний характер, який містить економічні вигоди задоволення інтересів учасників.

Розвиток теорії фірми, стратегічного управління почав видозмінювати погляди дослідників, спрямувавши їх у соціально-економічному напрямку.

Так, на думку Д.Розенберга, «корпорація – це організація, що поставила перед собою визначені цілі, діє для суспільного блага, має певні права, є юридичною особою, діє на постійній основі та несе відповідальність» [23, с. 105];

Дж. Гелбрейт визначає, що «сучасна корпорація – це певна група осіб, які професійно займаються виробленням і прийняттям управлінських рішень, що володіє в цій якості самосвідомістю й послідовно використовує розвинені сучасні технології прийняття рішень» [5, с. 13].

Російський аналітик С.П. Кукура внаслідок свого системного бачення зазначає, що корпорація – це складна соціально-економічна та технічна система, яка інтегрує різноманітні ресурси і чинники, людей, підприємства, які об'єдналися для здійснення спільної діяльності та досягнення загальних цілей [12, с. 57].

Т.Л. Мостенська у своєму визначенні використовує більш значимі стратегічні важелі, визначаючи корпорацію як організацію, яка визнана юридичною особою, заснована на об'єднанні капіталів (добровільних внесках), передбачає наявність часток, здійснює будь-яку соціально корисну діяльність та характеризується значною концентрацією управлінських функцій на вищому рівні ієрархічної структури [15, с. 33].

В Україні термін «корпорація» застосовується все частіше, але його сучасний зміст цілком відповідає назві «акціонерне товариство». Найпоширенішою формою організації підприємств є товариство з обмеженою відповідальністю (ТОВ). Різновидом цієї організаційно-правової форми є АТ, або корпорація [3, с. 5].

Згідно із Законом України «Про господарські товариства» термін «корпорація» визначається як договірне об'єднання, створене на основі поєднання інтересів засновників (виробничих, наукових, комерційних), яке делегує окремі повноваження фахівцям, зберігаючи в межах законодавства та статуту свою частку в спільному капіталі [9].

Якщо узагальнити підходи різних дослідників із питання сутності розуміння корпорації і на цій основі спробувати сформулювати деякий цілісний підхід, то, на думку автора, трактування категорії «корпорація» можна розкласти у двохвекторному розумінні.

Першим вектором є сприйняття корпорації як юридичної особи або групи осіб, результативність діяльності яких керується правовими, нормативними діями шляхом руху капіталу.

Другим вектором є розгляд корпорації як суб'єкта господарювання, який відповідно має певні цілі, реалізація яких залежить від акціонерів (власників), найманих керівників вищої ланки та найнятих працівників.

Отже, узагальнюючи вищенаведені визначення, можна констатувати, що на сьогодні ні у зарубіжних, ні у вітчизняних дослідників не існує єдиного підходу до розуміння суті категорії «корпорація». На нашу думку, це спричинено тим, що в основі створення або реорганізації таких підприємств лежить ряд ключових систем юридичного, економічного, організаційного, соціального характеру, взаємодія яких потребує інтеграційного підходу з позицій випрацювання певного характеру дій, тобто побудови ефективної системи управління, що давала б змогу правильно взаємодіяти всім її підси-

стемам. І тільки синтез основних елементів даних підсистем дасть змогу сформуванню новий погляд на призначення корпорації.

1. *Абрамов Я.* Принципи корпоративного управління в світі. Чи слід їх запроваджувати в Україні / Я. Абрамов // Юридичний журнал. – 2004. – № 5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=1208>; 2. *Вінник О.М.* Акціонерне право: навч. посіб./ О.М. Вінник, В.С. Щербина. – К.: Атака, 2000. – 208 с.; 3. *Грідчина М.В.* Управління фінансами акціонерних товариств: навч. посіб. / М.В. Грідчина. – К.: А.С.К., 2005. – 384 с.; 4. *Грузинов В.П.* Экономика предприятия / В.П. Грузинов, В.Д. Грибов. – М.: Финансы и статистика, 2004. – 336 с.; 5. *Гэлбрейт Дж.К.* Какова американская модель на самом деле? Мягкие бюджеты и кейнсианская девальюция / Дж.К. Гэлбрейт // Логос. – 2003. – № 2. – С. 13–30; 6. *Дживелегов А.К.* Торговля на Западе в середине века / А.К. Дживелегов. – СПб., 1904. – 223 с.; 7. *Козаченко Г.В.* Корпоративне управління: підруч. для вузів./ Г.В. Козаченко, А.Е. Воронкова. – Київ: Лібра, 2004. – 368 с.; 8. *Долан Э. Дж.* Рынок: микроэкономическая модель / Э. Дж. Долан, Д. Линдсей; пер. с англ. В. Лукашевича и др.; общ. ред. Б. Лисовик, В. Лукашевич. – СПб., 1992. – 496 с.; 9. Закон України «Про господарські товариства» від 19.09.1991 №1576 – 12 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1576-12>; 10. *Каминка А.И.* Акционерные компании/ Каминка А.И. – СПб. – 1902. – Т. 1. – 352 с.; 11. *Костюченко В.М.* Облік і аналіз діяльності групи підприємств як єдиної економічної одиниці: монографія / В.М. Костюченко. – К.: ЦУЛ, 2007. – 504 с.; 12. *Кукура С.П.* Теория корпоративного управления/ С.П. Кукура. – М.: Экономика, 2004. – 478 с.; 13. *Лаурье С.Я.* История Греции / С.Я. Лаурье. – М.: Пресс, 1993. – 347с.; 14. *Макконнелл К.Р.* Экономикс: принципы, проблемы и политика / К.Р. Макконнелл, С.Л. Брю; пер. с 14-го англ. изд. – М.: ИНФРА – М. – 2004. – XXXVI. – 972 с.; 15. *Мостенська Т.Л.* Корпоративне управління: підруч. / Т.Л. Мостенська, В.О. Новак, М.Г. Луцький, Ю.Г. Симоненко. – К.: Каравела, 2008. – 384 с.; 16. *Мучник М.М.* Модель систем сбора отчетных данных в корпорациях / М.М. Мучник // Корпоративные системы. – 2003. – №1. – С.69–71; 17. *Назарова Г.В.* Організаційні структури управління корпораціями: монографія / Г.В. Назарова. – Х.: ВД «Інжек», 2004. – 420 с.; 18. *Функ Я.У.* Акционерное общество: история и теория / Я.У. Функ, В.А. Михальченко, В.В. Хвалей. – Минск, 1999. – 608 с.; 19. *Покропивний С.Ф.* Підприємництво: стратегія, організація, ефективність: навч. посіб./ С.Ф. Покропивний, В.М. Колот. – К.:КНЕУ, 1998. – 352с.; 20. *Поважный А.С.* Трансформационные процессы корпоративного управления / А.С. Поважный; НАН Украины. – Донецк, 2001. – 290 с.; 21. *Росс С.* Основы корпоративных финансов / С. Росс, Р. Вестерфилд, Б. Джордан; пер. с англ. – М.: Лаб. баз. зн., 2000. – 720 с.; 22. *Румянцев С.А.* Українська модель корпоративного управління: становлення та розвиток / С.А. Румянцев. – К.: Знання, 2003. – 150 с.; 23. *Розенберг Д.М.* Бизнес и менеджмент. Терминологический словарь / Д.М. Розенберг. – М.: ИНФРА, 1997. – 105 с.; 24. *Степанов П.В.* Корпорации в российском гражданском праве/ П.В. Степанов // Законность. – 1999. – №4. – С. 35; 25. *Самуэльсон П.* Экономика / П. Самуэльсон, В. Нордхауз; пер. с англ. – М.: Бинном, 1997. – 800 с.; 26. Словарь иностранных слов. – [18-е изд.], – М.: Рус. яз., 1989. – 624 с.; 27. *Суторміна В.М.* Фінанси зарубіжних корпорацій: підручник/ В.М. Суторміна. – К.: КНЕУ, 2004. – 566 с.; 28. *Хвостов В.М.* Система римского права / В.М. Хвостов. – М., 1996. – 147 с.; 29. *Cozion M.* Droit des societes Vitec/ M.Cozion, A.Viader. – 1997. – 419 p.